

KATEGORIJE S POSEBNIMI POTREBAMI V PROSTORU IN ČASU

Nekaj obrobnih misli ob knjigi Zdravka Mlinarja Prostorsko-časovna organizacija bivanja

Že nekaj let sva z akademikom dr. Zdravkom Mlinarjem prostorsko bolj oddaljena kot prej, ko sva bila več desetletij pod isto streho fakultete. Kolega Zdravko se redno zadržuje v prostorih SAZU, občasno pa obišče tudi »staroselce« (obeh spolov) na FDV. Na staro delovišče ne prihaja praznih rok, temveč vedno prinaša darove, bodisi samo v neposredni govorjeni obliki bodisi v obliki novega članka ali knjige. Tako me je tudi 9. marca letos (2009) razveselil z zajetnim darilom: knjigo Prostorsko-časovna organizacija bivanja. Prvi hip sem delo samo prelistala, ker še nisem imela proste »časovne niše«, da bi se poglobila v vsebino. Že hitri vpogled v skoraj petsto strani besedila me je napeljal k spoštljivi misli, koliko tisoč ur vloženega dela je bilo potrebnih za ta znanstveni produkt. Po pregledu kazala pa je bilo jasno, da si je za resnejši vstop v ta vsestransko zanimiv in privlačen sociološki mozaik treba vzeti čas. Pa je prišel tudi ta čas!

Delo je tako vsebinsko bogato, informativno raznoliko in aktualno ter mišljenjsko spodbujevalno, da se je pri zapisu treba »ograditi« in se usmeriti na ožji izbor, ki pač ustreza prevladujoči optiki zapisovalca ali zapisovalke. Ko sem uporabila obe slovnični obliki, sem že nakazala, da bo nekaj misli umeščenih v sociologijo spolov, kjer se počutim bolj doma. Skupni imenovalec pa je seveda prostor, ki je (bil) v zgodovini neenako na razpolago enemu in drugemu spolu, kar je še očitno navzoče tudi v sodobni prostorsko-časovni organizaciji bivanja, čeprav se ta veže na globalno informacijsko dobo. Glede na občutljivost za spolno hierarhično sestavo družbe, ki se v mojem miselnem sidrišču nenehno krepi, sem torej vstopila v delo, ki je z vseobsegajočim razkrivanjem značilnosti in pravilnosti spreminjajočega se življenjskega okolja lahko navezni okvir za katero koli posebno sociologijo.

Najprej je ob koncu predstavitve tematskih sklopov knjige pritegnil mojo pozornost stavek: »Sledi obravnava razmerja med individualnim in skupnim in širok spekter problematike različnih kategorij prebivalcev z njihovimi specifičnimi potrebami (otroci, mladi, starejši, ženske, bolniki, brezdomci, geji in lezbijke idr.)« (str. 8). Takoj so se mi pojavila vprašanja, ali so ženske res zaradi naravne funkcije rojevanja »kategorija s posebnimi potrebami«, kdo določa merila posebnosti, kdo je merilo ne-posebnosti, normalnosti; ali je »narejanje ljudi« specifična potreba žensk ali je to obča potreba, ki vključuje oba spola. Lahko bi se vprašali, kje so potem moški, katere so njihove

»specifične potrebe«, ali niso morebiti te potrebe merilo »specifičnih potreb« žensk?

Bojazen, da v delu – glede na »main stream« v sociologiji nasploh – ne bo nakazanih odgovorov na moja vprašanja, se je v nadaljevanju razblinila. K iskanju odgovorov na (aktualna) vprašanja nas avtor sicer posredno spodbuja z občasnim vključevanjem žensk (in sprememb, ki jih zlasti za družino prinaša njihovo vstopanje v javni prostor) v obravnavo sprememb v organizaciji bivanja, najbolj neposredno in odkrito pa se približa odgovorom (na str. 165), ko obravnava »ženske v bivalnem okolju«. Tu je (odrešljivo) sporočilo: »Svetovna literatura kritično obravnava stanovanjsko in urbanistično načrtovanje, češ da le-to ne upošteva bivalnih in življenjskih posebnosti žensk in da je bivalno okolje oblikovano pretežno po predstavah moških.«

Pri navajanju specifičnih vprašanj, ki zadevajo ženske v bivalnem okolju (in ki po točni avtorjevi oceni doslej še niso bila eksplicirana niti v lokalnem niti v državnem merilu), pa je mogoče sklepati, da avtor sam že presega obravnavo (ali vsaj nakazuje nujno po preseganju) žensk kot neke posebne (pod)vrste. Tako se avtor med drugim nedvoumno sprašuje: »Ali oblikujejo bivalno okolje predvsem moški po svojih (pristranskih) predstavah? Koliko sprememb v organizaciji bivalnega okolja prinaša dejstvo, da postajajo specifične potrebe žensk vedno manj specifično ženske in da vedno bolj zadevajo vse člane gospodinjstev?« Ko sem prebrala ta vprašanja, sem si oddahnila, kajti Zdravko Mlinar je s tem pokazal, da je res bivajoč v sodobnosti in da njegov znanstveni pristop odstopa od prevladujočega vzorca znanstvenosti v moško pristranski (»male-biased«) sociologiji. S takšno usmeritvijo daje zgled tudi drugim slovenskim sociologom. Ti namreč pogosto ostajajo v varnih in neproblematiziranih pojmovanjih klasikov, ki so objektivno stvarnost enačili s »človeško«, niso pa upoštevali preproste enačbe Geoga Simmla iz začetka 20. stoletja »objektivno = moško« (Jogan, 1990: 46).

Ker se je spoštovanje te enačbe začelo resneje upoštevati šele konec 20. stoletja, je razumljivo, da je še vedno prevladujoč vzorec znanosti, ki »teorijo in prakso« oblikuje po meri moških. Tako se tudi meje svobode – kljub različnemu »izplenu« glede na socialni status – v informacijski dobi še večinoma določajo s potrebami moških, zato je še navzoča tradicionalna hierarhična delitev na javno/moško/razumsko na eni in zasebno/žensko/čustveno območje na drugi strani. Do spreminjanja temeljnega razumevanja »človeškega« pa ni prišlo po naključju ali po neki čisto naravni poti, niti se ni zgodil čudež po milosti božji, temveč je bil prvi nujni pogoj vstop »drugega spola« v sociologijo (in sicer v znanost) sploh (Jogan, 2001; 2006).

Ob mnogih znotraj- in zunajznanstvenih ovirah prihaja do prvih sprememb počasi in predvsem zaradi samega raziskovalnega delovanja žensk, ko in kolikor so njihove kritične presoje o ustreznosti prevladujočih razlag družbene urejenosti in razvoja (vključno s spolno neenakostjo) priznane

in sprejete v ožjem okolju znanstvene skupnosti in v širši družbi. Ker je slovenski javnosti ta pot manj znana, bom navedla le nekaj ovir, ki so preprečevale vstop žensk – vključno z njihovimi »specifičnimi potrebami« – v najvišjo razumsko dejavnost.

Pri obravnavi vloge žensk v sociologiji sta pomembni tako vloga žensk kot predmetov znanstvene sociološke razlage kakor njihova vloga producentk sociološkega znanja. Glede na že nakazano splošno značilnost sociologije je vredno začeti z orisom drugega vidika, z »akterkami«: kdaj so se v ustvarjanje socioloških razlag vključile ženske, kakšne so (bile) njihove razlage s spoznavnega in uporabnostnega vidika, koliko so te razlage (že) sestavina vodilne sociološke misli, kakšen je bil sprejem v sociološki skupnosti itd.

Do možnosti vstopa žensk v samo ustvarjanje sociološkega znanja je vodila zgodovinsko dolga in zakonsko varovana pot izključevanja, zasmehevanja in podcenjevanja intelektualnih zmogljivosti žensk. Šele konec 19. in potem v 20. stoletju je bilo ženskam sploh dovoljeno, da so smele študirati na univerzi. V drugi polovici 20. stoletja pa so se začele množično vpisovati na univerzo in zlasti v zadnjih treh desetletjih vključevati v raziskovanje, ustvarjanje in prenašanje novega znanstvenega znanja.

Redke posameznice, ki se jim je – zlasti zaradi privilegirane socialnega položaja in družinskih ugodnosti – posrečilo vtihotapiti v znanost kot moško trdnjavo že v času popolne izključitve, so (bile) za kasnejše generacije pozabljene in/ali nevidne. Takšno stanje še prevladuje v sodobnosti, zato ni naključje, da Sara Delamont v knjigi *Feministična sociologija*, ki je izšla leta 2003 (str. 80), ugotavlja: »Absolutno jasno pa je, da mora vsaka generacija žensk sociologinj na novo odkrivati matere utemeljiteljice, ker še niso vnesene v moški tok zgodovine discipline. Zgodovine discipline, ki so bile napisane 1960, se ne menijo za ženske, prav tako pa tudi tiste zgodovine, napisane leta 2000.«

V sredini 90. let me je pri predmetu Razvoj socioloških teorij študent vprašal, zakaj ne omenjam žensk sociologinj. Odgovor je bil kratek in v skladu z mojo takratno vednostjo – ker jih ni. Nekaj mesecev kasneje sem na mednarodni znanstveni konferenci prvič slišala za Harriet Martineau, ki je živela od 1802 do 1876, torej je bila sodobnica A. Comta in K. Marxa. Napisala je več kot 50 knjig in obilo člankov, pa je »izpadla« iz »all-male« utemeljiteljev sociologije. Upravičeno se pojavi vprašanje: kako je to (bilo) mogoče? Okoliščine njene izključitve iz kroga utemeljiteljev discipline so večplastne, vendar med sabo povezane. V skladu z »duhom časa«, ki so ga zagotavljala in krepila stroga institucionalna varovala, tako in tako ni imela kaj početi v javnosti, sploh pa ne v družbeni znanosti, v tisti, ki se je na sekularen način poskušala dokopati do odgovorov o ustroju in delovanju »družabnega organizma«.

Družabni organizem so spočenjali, pojasnjevali in varovali nosilci

razuma. Ko pa je ženska – po definiciji vnaprej obsojena na manjvredna pomočniška dela – opisovala konkretno družbo (npr. ameriško) in zahtevala, da se mora vsakdo, ki raziskuje družbo, osredotočati na vse vidike delovanja in upoštevati vse institucije, vključno s političnimi, religijskimi in socialnimi, ter da se mora vključiti in razumeti življenje žensk, da se je treba ukvarjati z vprašanji zakonske zveze, otrok, domačega dela, rasnih odnosov in, končno, ko je zahtevala, da bi družboslovci morali od opazovanja storiti tudi kaj za izboljšanje družbe, je očitno prestopila meje čiste znanosti, kot so jih začeli sistematično postavljati moški utemeljitelji po svoji meri od A. Comta naprej.

Nič ni presenetljivo, da je bila Harriet Martineau pozabljena. Njena spoznavna usmeritev je namreč težila k celovitosti, hkrati pa je vsebovala nevarne naboje »svoboduharstva«; bila je preveč blizu Marxovi 11. tezi o Ludvigu Feuerbachu: »Filozofi so svet različno razlagali, gre pa za to, da ga spremenimo.« Prav zaradi vključene »nevarne« usmeritve uporabe znanja (odpravljanje diskriminacije žensk!) je bila H. Martineau potisnjena v pozabo kot aktivistka, medtem ko npr. A. Comtu, ki se je odkrito razglašal, da je »razsvetljevalec in reformator«, nihče ni očital aktivizma; njegove razlage – tudi vloge žensk – namreč niso bile rušilne, temveč povsem skladne s potrebo po (znanstvenem) zavračanju možnosti, da bi ženske smele stopiti v javni prostor. Podobno ni bil E. Durkheim nikoli stigmatiziran kot »aktivist«, čeprav je poudarjal, da sociološko raziskovanje ne bi bilo vredno ene same ure, če ne bi bilo praktično uporabno.

Naj iz bogate dediščine omenim še vsaj en primer onemogočanja in izključevanja žensk v sociologiji, ki nam lahko veliko pove o splošnih ključnih (in večnih) vprašanjih sociologije kot znanosti in njene uporabnosti. Gre za razvoj čikaške sociološke šole, ki je bila v svetovnem okviru vodilna do sredine 30. let 20. stoletja. Prej omenjena Sara Delamont navaja 14 žensk sociologinj, ki so delovale na oddelku za sociologijo univerze v Chicagu v času od 1892 do 1920 in niso nikjer priznane v moškem toku zgodovine, predvsem zaradi odkrite ženskosovražnosti (mizoginije) R. E. Parka, E. W. Burgessa, R. E. L. Farisa. Ti sociologi so po letu 1920 prevzeli oddelek in ga »očistili«; to pomeni, da so ločili akademsko sociologijo kot objektivno znanstveno disciplino od praktičnih področij, čeprav so tudi nekateri drugi moški sociologi (npr. G. H. Mead, J. Dewey, A. Small, W. I. Thomas) sicer podpirali širšo usmeritev sociologije, vendar se je z njihovim odhodom ta zveza prekinila.

Kdo je z umazanimi deli škodoval sociologiji? Nedvoumen odgovor, ki ga je omogočilo temeljito novejšo raziskovanje, se po Sari Delamont (2003: 93) glasi: »Ženske v čikaški šoli so bile faktor ustvarjanja umazanije (polucije) in zastrupljanja zaradi tega, ker so raziskovale teme, ki so bile opredeljene kot socialna politika, socialno delo in hišna ekonomija, ter zaradi tega,

ker so bile bojevite aktivistke, ki so želele delati skupaj z delavskimi organizacijami, z borci proti revščini in s socialisti, da bi se spremenila Amerika.« Zato je bilo čiščenje povezano z odstranitvijo žensk predavateljic in zamolčevanjem njihovih del.

Podobno se je dogajalo tudi v drugih znanstvenih združenjih v ZDA. Od 1940 do 1960 ni bilo v Chicagu niti ene ženske med univerzitetnimi učitelji. Od 1945 do 1975 je veljalo kot znak odličnosti za sociološke oddelke v ZDA, da so bili v celoti moški. Naj dodam, da se je ravno v tem času sociologija, kakor je bila razvita v ZDA in okitena s samovšečnimi oznakami o čistosti, nepristranskosti, objektivnosti, razširjala po vsem svetu. Mnoge novejšje raziskave sociologinj so pripomogle k temu, da so se ti miti o sociologiji razblinili in da se je pokazalo, kako se v zgodovini povečuje posamezne »čiste« sociologe, opirajoč se zgolj na njihovo akademsko delo, ne da bi se omejala njihova posredna ali neposredna politična (konservativna) aktivnost.

Zato ni naključje, da nekatere avtorice (npr. M. J. Deegan, po Delamont 2003: 91) govorijo o »temni dobi patriarhalne vladavine« v sociologiji in da navajajo le redke sociologe, ki ne nadaljujejo s staro tradicijo stereotipnega razumevanja žensk in s posplošitvami na podlagi enospolnih izkušenj. Žal je premalo prostora, da bi se lahko bolj temeljito razgledali po tej temni dobi, h kateri so prispevali različni redukcionalizmi in zdravorazumska mašila, povzeta iz vsakdanjega kulturno moškosrediščno kreiranega okolja. Prav je, da se govori o tem »temnem obdobju«, da bi se vsi zavedali, koliko so vredna svetlikanja na spoznavnem obzorju, ki utegnejo privedi k novi, popolnejši osvetlitvi vsega bivajočega.

Gre predvsem za to, da se v sociologiji odpravlja krčivni in izločevalni spoznavni pristop tako na spoznavnoteoretski ravni (npr. stigmatiziranje razkrivanja vzročno-posledičnih povezav) kot na ravni zajemanja kompleksnosti predmeta raziskovanja in da se takšna usmeritev razume kot znotraj-znanstvena moralna norma. Ustvarjanje nevidnosti nekaterih kategorij (tudi tistih s »posebnimi potrebami«) z redukcionalističnimi postopki v produkciji novega znanja brez dvoma pomeni biti na strani (tanke) plasti močnih. Večina žensk pa sodi med manj močne (prikrajšane), kar so mnogostransko osvetlile tudi mnoge sociologinje. Prav tako so nekatere sodobne sociologinje prepričljivo pokazale na spoznavne čeri in praktične posledice pojasnjevanja sodobnih procesov s teorijami individualizacije in globalizacije. Tako npr. R. Crompton (2006: 60) ugotavlja, da lahko pretirano poudarjanje individualnih izbir nastopa kot sredstvo racionalizacije naraščajočih neenakosti v novi (»informacijski«) dobi skrajnega kapitalizma.

Razkrivanje prepletenosti in protislovnosti ter »paradoksov« različnih tendenc individualizacije prostorske organizacije bivanja tudi Zdravka Mlinarja vodi do dvomov o večji humanizaciji bivanja in do spoznanj o navzočnosti teženj po ekonomski racionalizaciji (npr. ob prehodu zdravljenja na dom,

str. 38). Izražanje dvomov in nakazovanje prikritih značilnosti spreminjanja življenjskega okolja v sodobnosti pa spodbuja tako znanstveno radovednost kot iskanje praktičnih orodij za zagotavljanje okoliščin za kakovostno življenje. Izjemno bogastvo »intersubjektivno preverljivih« podatkov o prostorsko-časovni organizaciji bivanja od globalne do lokalne ravni in njihova vpetost v svetovno teoretsko refleksijo zagotavljata prepričljivost, dolgoživost in vsestransko uporabnost dela Zdravka Mlinarja. Naj končam čisto vsakdanje: čeprav je na platnicah prevladujoča črna barva, nas notranjost povede v svetel prostor novih spoznanj in vprašanj.

LITERATURA

- Crompton, Rosemarie (2006): *Employment and the Family. The Reconfiguration of Work and Family Life in Contemporary Societies*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press.
- Delamont, Sara (2003): *Feminist Sociology*. London, Thousand Oaks, New Delhi. Sage Publications.
- Jogan, Maca (1990): *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Jogan, Maca (2001): *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: FDV.
- Jogan, Maca (2006): »Ženske v znanosti: od izključenosti do (popolne) vključenosti«. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, XXXIV, 224, Ljubljana, 152-167.